

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін факультету №6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Культура професійного спілкування»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 «Психологія»

За темою № 2: «Етика як загальна основа культури спілкування»

м. Харків 2023 рік

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, кандидат філософських наук, доцент Могільова С.В.

Рецензенти:

Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Холод Ю.А.

Професор кафедри теоретичної і практичної філософії ім. Й.Б. Шада ХНУ імені В.Н. Каразіна, доктор філософських наук, професор Прокопенко В.В.

Лекція 2.

Етика як загальна основа культури спілкування.

План.

1. Етика, її предмет. Структура і функції моралі.
2. «Золоте правило» етики.
3. Автономія і гетерономія моралі.

Література.

1. Етика ділового спілкування. Тетяна Гриценко, С. Гриценко, Т. Іщенко, Т. Мельничук, Н. Чуприк, Л. Анохіна. Видавництво: Центр навчальної літератури, 2019. - 344 с.
2. Етика ділового спілкування: навч.посібник / В. Г. Воронкова, А. Г. Беліченко, В.В. Мельник. - Львів: Магнолія 2019. - 312 с.
3. Етика ділового та повсякденного спілкування. Кубрак О. В. Видавництво: Університетська книга, 2023. – 222 с.

1. Етика, її предмет. Структура і функції моралі.

Слід розрізняти терміни «етика» та «етикет».

Етикет (від фр. *Étiquette* - етикетка, напис) - норми і правила поведінки людей в суспільстві (правила знайомства і представлення, звернення, привітання, спілкування, норми поведінки на вулиці, в громадському транспорті і тощо). Вважається, що у сучасному вигляді і значенні слово було вперше вжито при дворі короля Франції Людовіка XIV - гостям були роздані картки (етикетки) з викладом того, як вони повинні триматися; хоча певні зводи норм і правил поведінки існували вже з найдавніших часів.

Етика (від грец. *Ethos* - характер, звичай, норов, вдача) - філософська наука про сутність, походження і розвиток моралі. Термін вперше введений Аристотелем.

Для більш точного перекладу аристотелівського терміна «етичний» з грецької мови на латинський Цицерон ввів термін «*moralis*» (моральний). Але Цицерон, розмірковуючи про моральну філософію, мав на увазі ту ж область знання, яку Аристотель назвав етикою. У IV столітті н. е. в латинській мові з'явився і термін «*moralitas*» (мораль), який є безпосереднім аналогом грецького поняття «етика».

Термін «Етика» може вживатися у двох значеннях:

- 1) наука про моральність;

2) сукупність принципів і норм поведінки, прийнятих у певній суспільному середовищі або професійної групи, відповідно до яких людина буде свої взаємини з людьми.

Мораль – це сукупність норм, цінностей, ідеалів, настанов, які регулюють людську поведінку і є найважливішими складовими культури.

Для своєї успішної дії мораль повинна бути глибоко засвоєна людиною, стати частиною її внутрішнього світу. Людина моральна тільки тоді, коли моральна поведінка стає органічною для неї і їй не потрібен нагляд в цьому плані.

Мораль виявляється можливою тому, що людина має самосвідомість. Людина відокремлює себе від світу, має почуття «я», переживає себе як цілісність, яка відмінна від усього іншого. Самосвідомість дозволяє давати оцінки і самооцінки, певним чином ставитися до своїх вчинків і думок, брати на себе відповідальність за скоєне.

Етика досліджує, що в житті та в світі має цінність, оскільки етична поведінка полягає в здійсненні етичних цінностей.

У центрі моралі стоїть співвідношення належного і суцього. Етика виховує в людині покликання завершувати світ шляхом надбудови до царства існуючого царства того, що повинно бути. Мораль завжди показує нам ідеальний стан справ, то, до чого ми повинні йти. Тварини не відають ідеалів, вони слідуєть стереотипам, що завдаються інстинктом, але людина - відкрита, незамкнута і вона завжди спрямована за межу, до визнаних в культурі зразків та ідеалів. Таким чином, **етика є вчення не про суще, а про належне.**

Структура моралі.

Більшість сучасних дослідників визнає наявність в моралі двох відносно самостійних сфер:

- моральної свідомості;
- моральної практики, в процесі якої і реалізуються моральні ідеї, почуття.

Моральна свідомість - це своєрідний сплав почуттів, уявлень, в якому специфічно виражаються найбільш глибокі, основоположні сторони людського існування, - відносини індивіда з іншими людьми, з суспільством, з Світом в цілому.

Специфіка виражається у відповідних поняттях: добро і зло, справедливість, совість, гідність тощо, в спрямованості до вищих цінностей.

Залежно від носія **моральна свідомість поділяється на індивідуальну і суспільну.**

Структура суспільної моральної свідомості:

- буденна моральна свідомість;
- теоретична моральна свідомість.

Буденна моральна свідомість стихійно виникає ще в первісному суспільстві.

Теоретична моральна свідомість складається цілеспрямовано з відділенням розумової праці від фізичної, з появою професій, представники яких спеціально розглядали різні проблеми морального життя, займалися навчанням і вихованням (священнослужителі, філософи, вчителі, драматурги тощо). У теоретичній моральній свідомості головну роль відіграє моральна філософія (етика). Вона в більшій мірі націлена на центральні, смисложиттєві питання, характеризується більшою чіткістю, послідовністю, раціональністю та системністю.

Три базові компоненти (структура) індивідуальної моральної свідомості:

- раціональна частина (поняття про добро, зло, совість, справедливість, вищі цінності і тощо);
- моральні почуття (почуття совісті, боргу, справедливості і т. ін.);
- воля.

Ця структура базується на відомій з часів античності тричастинній побудові душі: розум, воля, почуття. Відповідно до цього виділяють три базові компоненти індивідуальної моральної свідомості.

Перший – це поняття, уявлення про добро і зло, совість, справедливість, про вищі цінності і тощо, тобто це

– **раціональна частина** індивідуальної моральної свідомості (ще Сократ і Платон підкреслювали важливість розуму в моральному житті людини).

Ця частина необхідна, але чи завжди нам приємна людина, яка живе одним розумом? Чи не буває така людина холодною і байдужою? Крім того, буває так, що одного розуму недостатньо в тій чи іншій ситуації (нестача інформації, дефіцит часу на обдумування). У повсякденному спілкуванні ми практично миттєво видаємо оцінку тому чи іншому вчинку. Тут на допомогу розуму приходять

– **моральні почуття** (почуття совісті, боргу, справедливості і т. д.) - другий компонент індивідуального моральної свідомості. У почуттях акумулюється моральний досвід людини. Саме вони вловлюють ті відтінки вчинків, ситуацій, які «холодний» розум просто не помічає. Почуття ж є потужним стимулятором тих чи інших дій, переведення намірів в конкретні вчинки.

Очевидно, що для справжнього морального життя важлива гармонійна взаємодія розуму і почуттів. Але вони не існують ізольовано і **разом утворюють моральні переконання особистості.**

Не так уже й рідко трапляється, що у людини є цілком гідні переконання, але в реальній діяльності вони практично не реалізуються. Необхідний третій компонент індивідуального моральної свідомості

– **воля**, яка проявляється в рішучості, стійкості, в певному психічному настрої і готовності на конкретні вчинки.

Воля взагалі є здатність людини керувати своєю поведінкою.

Існує також

суспільна воля - це поєднана, сукупна, колективна воля людей, що означає їх здатність керувати спільним життям, людським гуртожитком, життям в суспільстві собі подібних.

Форми суспільної волі: мораль, право, політика. Всі вони регулюють відносини між людьми.

Мораль регулює відносини людей шляхом переконання: внутрішнього - через совість, і зовнішнього - через думку інших, громадську думку.

Право регулює відносини людей шляхом примусу - зовнішнього - з боку держави, і внутрішнього - через законослухняність.

Політика регулює відносини людей і шляхом переконання, і шляхом примусу. Шляхом переконання - через пропагандистську діяльність політичних партій, через їх участь в державному управлінні, в передвиборних кампаніях і подібних заходах. Шляхом примусу - через партійну дисципліну або через застосування сили в соціальних, військових конфліктах (наприклад, через "примус до миру" - так було з ворогуючими сторонами в боснійському конфлікті, коли міжнародне співтовариство і блок НАТО змусили ці сторони до угоди).

Мораль існує не тільки у вигляді свідомості. Моральні почуття і уявлення виявляються в найрізноманітніших діях, в яких і виражається ставлення до інших людей, до суспільства в цілому, до самого себе. Можна вважати, що моральні відносини і являють собою моральну практику.

Моральність людини тісно пов'язана з її здатністю до вільного вибору. Моральна філософія досліджує не мир сущого, а світ свободи. Якщо фізика є наука про закони природи, то етика - наука про закони свободи.

У сучасному світі людина стикається з масою ситуацій, що викликають протиріччя між різними мотивами. Наприклад, коли має місце протиріччя між бажанням професійного самоствердження і обов'язками перед своєю сім'єю, коли постає питання про вибір між більш високо оплачуваною або більш цікавою роботою, коли необхідність турботи про близьких заважає реалізації інших життєвих планів і т. д.

Етика насамперед і потрібна для того, щоб прояснити підстави морального вибору в будь-якій ситуації (особистій, професійній тощо), продемонструвати особистості ті способи міркування про життя, які вже були здійснені в історії людства.

Предметом етики є поле морального вибору людини, вивчення арсеналу тих засобів, за допомогою якого він відбувається.

Об'єктом впливу етичного знання стає вся система існуючих в суспільстві соціальних норм, зміст яких може уточнюватися, отримувати

точніше вербальне формулювання за рахунок роботи етичної думки, якщо мова йде про власне моральні норми.

Для розуміння сутності моралі не останню роль відіграє виявлення тих функцій, які вона виконує.

Основні функції моралі:

1) оціночна функція моралі.

Оціночна функція характерна і для релігії, мистецтва, права, політики. Специфіка оціночної функції моралі полягає в тому, що оцінка проводиться через призму понять моральної свідомості: добро і зло, справедливість, обов'язок, совість і т.д. У моральній свідомості суще зіставляється з належним. Моральні оцінки носять універсальний характер і розповсюджуються практично на всі дії людини (чого не скажеш, наприклад, про право, мистецтво, не скрізь доречні політичні оцінки).

Моральна оцінка спирається на моральні переконання індивіда і авторитет суспільної думки.

2) пізнавальна функція моралі.

Тісно переплітається з оціночною функцією. Коли індивід оцінює вчинки інших або свої, він неминуче отримує, розширює уявлення про внутрішній світ (свій та інших). Пізнання тут інше, ніж в науці.

3) Світоглядна функція моралі.

Мораль не може бути зведена до простих норм. Вона повинна доводити, «виправдовувати» ці норми, вказувати, в ім'я чого вони повинні виконуватися. Тобто, мораль неминуче виходить на смисложиттєві питання. Але для їх вирішення дуже важливо визначити місце людини в світі. А це неможливо без будь-якого уявлення про Світ в цілому. Щоб зрозуміти себе, людина повинна представляти, що ж являє собою світ в цілому, чи має ціну наше життя і діяння, що є добро і зло і т. д.

4) виховна функція моралі.

Без процесу виховання неможливо ні існування суспільства, ні становлення особистості окремої людини. У центрі виховання - виховання моральне, яке формує духовний стрижень особистості.

5) регулятивна функція моралі.

Є як би синтезом усіх інших функцій, тому що завдання моралі - в спрямуванні помислів і дій окремої людини. Але регулюють поведінку людини і право, і мистецтво, і релігія, політична свідомість і ін. Мораль надає людині найбільш важливі, глибинні орієнтири. Саме моральні цінності є центром всього духовного світу особистості і впливають на політичні позиції,

на ставлення до права (правосвідомість), на оцінку тих чи інших релігійних вчень, на особливості їх професійної поведінки і т. д.

2. Золоте правило етики.

В основі взаємовідносин людини з іншими людьми, з суспільством в цілому лежить золоте правило поведінки.

У позитивній формі правило говорить: стався до інших так, як хотів би, щоб ставилися до тебе.

У негативній: не роби іншим того, чого не хотів би, щоб робили тобі.

Той, хто порушує золоте правило поведінки не може розраховувати на добре ставлення до себе. У кращому випадку його не помічають; в гіршому - будуть звертатися з ним за принципом таліону – "око за око, зуб за зуб".

Золоте правило відомо людям з незапам'ятних часів. Воно згадується в одній з найдавніших пам'яток писемності – **давновавілонській оповіді про Акіхара**. Старий візир звертається до свого племінника з настановою: "Син, що тобі здається поганим, ти не повинен також робити своїм товаришам".

Золоте правило приписується двом з семи грецьких мудреців, - **Піттаку і Фалесу** (VII-VI ст. до н.е.). Пітак: "Що обурює тебе у ближньому, того не роби сам". На питання: "Яким чином нам прожити якнайкраще і найбільш справедливо?" Фалес відповів: "Якщо ми самі не будемо робити того, що звинувачуємо в інших". Відомий і такий вислів Фалеса: "Які послуги виявиш батькам, такі і сам чекай в старості від дітей".

Цей вислів можна порівняти із знаменитою біблійною заповіддю: "Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі" - Исход, 20,12).

У **Конфуція** (VI-V ст. до н.е.) золоте правило - основа поведінки. Роз'яснюючи учневі сенс людяності ("жень"), він говорить: "Не роби людині того, чого не бажаєш собі" (Луньюй, 12, 2).

Приблизно в цей же час **Будда** сказав: "Не чини іншому болю способом, який для тебе буде болючим".

У давньоіндійській "Махабхараті" (V ст. до н. е.) **легендарний мудрець Бхішма** дає перед смертю настанови: "Ті вчинки інших, яких людина для себе не бажає, що самому неприємно, хай не робить іншим людям. ... Треба подбати для інших про те, чого для себе бажають".

Так звані **біблійні заповіді**: не убий, не кради, не чини перелюбу і т. д. виявляються не чим іншим як частковими і усіченими виразами золотого правила.

Золоте правило можна зустріти в "Одіссеї" Гомера, в "Історії" Геродота, у Аристотеля, у Сенеки, в Біблії ...

На питання, як поводитися з друзями, **Аристотель** сказав: "Так, як хотілося б, щоб вони поводитися з нами".

Давньоримський філософ-мораліст **Сенека** сформулював золоте правило в такому вигляді: "... ось загальна суть моїх порад: обходься з тими, хто стоїть нижче тебе так, як ти хотів би, щоб з тобою поводитись ті, хто стоять вище".

В Біблії золоте правило згадується, принаймні, тричі.

Біблійна заповідь "Люби свого ближнього, як самого себе" (Левіт 19; 18. Євангеліє від Матвія 22; 39) теж спирається на золоте правило. В Євангеліях вона визнається найбільшою заповіддю в "законі" після заповіді "Люби Господа Бога твого".

Можна продовжувати ...

Згідно **Дж. Локку**, передумовою золотого правила виступають природні, початкові рівність і незалежність людей: "оскільки всі люди рівні і незалежні, оскільки жоден з них не повинен завдавати шкоди життю, здоров'ю, свободі або власності іншого".

У **I. Канта** золоте правило фігурує під ім'ям категоричного імперативу: "поступай так, щоб максима твого вчинку могла стати загальним законом".

Золоте правило розкриває сутність моральності: ставлення до іншого як до самого себе:

- воно морально зрівнює людей і уподібнює їх один одному;
- воно пропонує знаходити загальну міру своїх і чужих вчинків і діяти відповідно до цієї загальної міри.

У своїй негативній формі золоте правило встановлює мінімально низьку планку або кордон морального ставлення людини до інших людей, забороняє робити зло, іншими словами, встановлює мінімум моральних вимог до поведінки людини.

У своїй позитивній формі воно встановлює максимально високу планку морального ставлення людини до інших людей, спонукає до добра, добродіяння, іншими словами, визначає максимум моральних вимог до поведінки людини.

Це правило, зокрема, з'єднує "хочу" і "треба", випадковість "хочу" і необхідність "треба". Це з'єднання дає в підсумку те, що ми називаємо свободою. **Золоте правило - формула свободи.** З'єднуючись в золоте правило, "хочу" і "треба" взаємно припускають і обмежують одне одного, встановлюють міру, стримують одне одного.

Поєднуючи "хочу" і "треба", золоте правило знімає також дилему етики щастя і етики боргу. Воно вимагає від людини тільки те, що він сам хоче по відношенню до себе. Недарма правило називається золотим.

Золоте правило далеко не так просто очевидно як це може здатися на перший погляд. Для того, щоб воно діяло, необхідним є дотримання, як мінімум, двох умов:

1. Людина сама повинна бути нормальною, здоровою або, якщо вона нездорова, або в чомусь аномальна, то повинна враховувати це нездоров'я, аномальність при визначенні свого ставлення до іншої людини (іншим людям). Ставлення до іншого (інших) - це продовження ставлення до самого себе. Якщо курець, алкоголік, наркоман губить себе, губить своє здоров'я, то йому протипоказано діяти відповідно до золотим правилом (не взагалі, звичайно, а в певному відношенні: куріння, вживання алкоголю, наркотиків).

2. Людина повинна вміти подумки ставити себе на місце інших і таким чином коригувати свою поведінку. Це непроста процедура. Дуже часто люди шкодять іншим не зі злого наміру, а через свого недомислу, зокрема, через невміння подумки ставити себе на місце інших у конкретній ситуації. Наприклад, курець, ...

3. Автономія і гетерономія моралі.

Автономія (auto - сам, свій ..., νόμος - закон) - індивідуальна свобода дії; самостійність.

У філософії автономія - самостійне буття, яке визначається власним розумом і совістю (І. Кант); здатність особистості як морального суб'єкта до самовизначення на основі власного законодавства. Моральна автономія дозволяє, зберігаючи людську гідність і відповідальність, бути вільним від довільних соціальних встановлень, диктату влади і не втрачати самоконтроль перед обличчям стихії, недугу або загрози смерті.

Гетерономія (від грец. ἑτερος - інший і νόμος - закон) - визначеність будь-якого явища чужими йому зовнішніми законами.

Гетерономії в філософії - підпорядкування волі суб'єкта чужому їй і незалежного від неї закону і причинності (закону природи, вабленням, встановленим ззовні нормам), а не тому закону, який вона ставить собі сама (моральному закону), виведення приписів моральності з цих зовнішніх причин.

Автономна етика - система моралі, яка заперечує будь-яку залежність моральності від будь-яких зовнішніх по відношенню до неї принципів, релігійних, культурних, соціальних передумов. Найбільш відомі представники: в давнину Аристотель, в новий час І. Кант, І. Фіхте, Г. Ріккерт, М. Шелер. Теоретичну основу-формулу основного морального закону запропонував Кант – категоричний імператив.

Гетерономна етика - система нормативної етики, заснована не на власних моральних принципах, а на засадах, взятих з іншої сфери суспільного життя (релігія, політика, правила корпорації і т .д.).

Автономія і гетерономії в етиці Канта - два протилежних і в моральному відношенні вирішальних якості визначення волі до того, чого вона бажає і вчинку. Автономною є воля, оскільки вона сама дає закон своєї дії або може мислитися як сама для себе законодавча. Гетерономна ж вона, якщо запозичує норму свого воління і поведінки не зі свого розуму, але з іншого.

Кант твердо дотримувався вчення про автономію моралі. Ця автономія розумілася їм як твердження про те, що принципи моралі витікають з природи розумної волі людини, тобто вони не можуть виходити ні від якого прагнення до особистих переваг, від почуттів, метафізичних побудов розуму або релігії. Релігія для Канта цінна лише як засіб морального вдосконалення особистості. Вищого блага, з точки зору Канта, можна досягти через виконання морального закону. Щастя, згідно з вченням Канта, може вважатися справжньою цінністю лише тоді, коли досягається зусиллям благої волі, спрямованої почуттям морального обов'язку. Така точка зору вигідно відрізняється від поширених за часів Канта утилітарних поглядів на борг як щось вторинне по відношенню до щастя.

Категорії етики.

Категорія (грец. *Kategoria* - висловлювання, звинувачення; ознака) - гранично загальне поняття.

Категорії етики - це основні поняття етики, що відображають найбільш суттєві сторони і елементи моралі. Вони мають нормативно-оціночний і ціннісно-орієнтований аспекти їх змісту. Традиційні етичні категорії включають в себе елементи того, що в ідеалі пропонується характеру, тлумачення того, якими мають бути уявлення людини про добро і зло, обов'язок, совість, щастя, гідність, сенс життя і які способи їх досягнення в практичній моральній поведінці.

Основні категорії етики:

Добро і зло виступають як критеріальні (основоположні, базові) категорії, які підрозділяють явища суспільного життя на моральні і аморальні.

Борг і совість - це категорії, що відображають особливості контрольних механізмів моральної свідомості.

Честь і гідність відображають моральні якості особистості або соціальної групи.

Категорії сенсу життя і щастя несуть в своєму змісті моральні орієнтири свідомості, програмні установки морального життя особистості, риси морального ідеалу.

Свобода і відповідальність.

Справедливість.

Любов та ін.